

УДК 338.436.33[©]**ПІДГОРНИЙ В.А.**, здобувачНауковий керівник – **СВИНОУС І.В.**, д-р екон. наук

НДІ «Укрпромагропродуктивність»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТРАКТУВАННЯ КАТЕГОРІЇ «ЕФЕКТИВНІСТЬ»

У сучасних умовах розвитку конкуренції та обмеженості ресурсів першочерговим завданням будь-якого підприємства є забезпечення ефективності його функціонування. Останніми роками почастишали дискусії відомих вчених навколо сутності категорії ефективності як в цілому, так і в сільськогосподарському виробництві зокрема. Всі їхні думки з приводу розкриття суті ефективності як економічної категорії мають відповідне підґрунтя, але проблема в тому, що вони досить різняться між собою. У зв'язку з цим, в Україні досі немає чіткого трактування категорії ефективності, а також визначення її показників. Через це оцінка результатів функціонування діяльності аграрних підприємств у сучасних ринкових умовах, на наш погляд, має неповний, відносний характер. Саме такі питання піднімаються в цій статті.

Ключові слова: ефективність, ефективне виробництво, економічна категорія «ефективність», економічний ефект.

Постановка проблеми. Процес стратегічного розвитку аграрного сектору економіки передбачає підвищення ефективності виробництва продукції та забезпечення її конкуренто-спроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках. Перехід від планової економіки до ринкових відносин зумовив необхідність переоцінки як суті ефективності, так і практики економічної оцінки діяльності підприємств галузей економіки. У сучасних умовах важливо комплексно і глибоко вивчити складові середовища функціонування агропромислових підприємств, обґрунтувати умови і механізми ефективного ведення виробництва, його стабілізації та подальшого підвищення ефективності.

З огляду на це, набувають актуальності дослідження питань забезпечення ефективності, зокрема щодо уточнення сутності ефективності як економічної категорії, визначення критеріїв і системи показників, за допомогою яких можна виміряти рівень ефективності виробництва аграрної продукції. Дослідження питань ефективності, зокрема в сільському господарстві, переконливо свідчать, що ця економічна категорія є складною, оскільки має відображати результативність господарської діяльності у взаємозв'язку із витратами і ресурсами на її здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика увага дослідженням проблеми ефективності приділялась іноземними авторами, такими як Дж. Долан, Дж.К. Ерроу, К.Р. Макконелл, У. Петті, Дж. Сакс, П.А. Самюельсон, Е.А. Смітт, а також вітчизняними науковцями, серед яких: В.Г. Андрійчук, А.Ф. Бурик, П.С. Березівський, О.М. Варченко, В.П. Галушко, С.М. Кваша, М.І. Кісіль, О.Ф. Кирилюк, Д.Ф. Крисанова, А.С. Даниленко, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, В.М. Трегобчук, О.М. Шпичак та багато інших.

Однак певні теоретичні та науково-практичні проблеми трактування категорії «ефективність» залишаються недостатньо розробленими.

Мета і завдання дослідження – розробка теоретичних, методичних положень щодо трактування категорії «ефективність».

Матеріал і методика дослідження. Для досягнення поставленої в роботі мети були застосовані спеціальні методи дослідження, зокрема абстрактно-логічний (під час вивчення літературних джерел, узагальнення теоретичних аспектів та формування кінцевих висновків), спостереження, опитування, економіко-статистичний, порівняльного аналізу.

Результати досліджень та їх обговорення. В економічній літературі обґрунтовуються різні погляди стосовно економічної ефективності, її критеріїв і показників, але питання залишається дискусійним. У господарській практиці важливо, щоб одержання результатів у сільськогосподарському виробництві супроводжувалося зниженням витрат у розрахунку на одиницю продукції, а відшкодування під час її реалізації було високим. Зважаючи на викладене вище, суть ефективності полягає не лише в ефекті як результаті якихось дій або виробництва, але і в тому, наскільки цей ефект виправданий.

Аналіз існуючої практики свідчить про те, що різні технології, які вимагають різних витрат ресурсів, можуть забезпечити неоднаковий кінцевий результат, або, навпаки, різні за величиною витрати забезпечать однаковий ефект. Отже, необхідно визначити не лише ефект як такий, а й загальний підсумок виробництва або його економічну ефективність.

Ефект – слово латинського походження, яке означає результат дії, пов'язаний із виробничою корисністю, але одержаний ефект не дає уяви про вигідність проведеного заходу. У будь-якому разі результат повністю не характеризує діяльність, оскільки він не відображає величину ресурсів, задіяних для одержання такого результату. Ефект – це результат від конкретних дій, який є наслідком і може відобразитися як у натуральній, так і в грошовій формі, а також у вигляді економії ресурсів. Він не дає уявлення про результати виробництва, оскільки не показує, якою ціною він отриманий [1].

Ефективність виробництва як економічна категорія відображає дію об'єктивних економічних законів і проявляється у результативності виробництва. Економічна ефективність показує кінцевий корисний ефект від застосування живої праці, засобів виробництва, а також їх сукупних вкладень у процесі взаємодії [2].

Ефективність виробництва – це категорія розширеного відтворення, яка характеризує рівень досягнення основних цілей, властивих відтворенню. Більшість економістів розрізняють виробничо-технологічну, виробничо-економічну, соціально-економічну та еколого-економічну ефективність. При цьому економічна ефективність визначається через порівняння одержаного ефекту (результату) із використаними ресурсами або витратами. Це пояснюється тим, що результати можуть бути зумовлені як витратами, так і обсягом використаних ресурсів, залучених у виробничий процес.

В умовах орієнтації вітчизняної економіки на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку і підвищення якості та рівня життя населення важливо враховувати не лише економічні, а й соціальні аспекти ефективності. З погляду соціально-економічної ефективності на перший план виходить питання про те, як за обмежених ресурсів якнайповніше задовольняти потреби всіх працівників підприємства і відповідно всіх членів суспільства.

Розглядаючи в історичному контексті розвиток економічної думки, можна виділити три основні етапи становлення поглядів на ефективність. Так, перший етап включає у себе погляди до появи праць Паретто (відмітна риса розвитку класичних поглядів на економічну наукову думку, яка ґрунтується на впевненості, що ринкова економіка і приватна власність на засоби виробництва завжди призводять до максимальної ефективності).

Другий етап – охоплює період від праць Паретто до Другої світової війни (Паретто у своїх працях чітко визначив поняття ефективного управління і довів, що стан максимальної ефективності економічної системи можна визначити як рівноважний стан ринкової економіки).

Третій етап – починається орієнтовно з 40-х років ХХ ст. і триває до сьогодні (дослідники роблять спроби уточнити та більш науково обґрунтувати умови максимальної ефективності, але найчастіше їхні розробки ґрунтуються на певних припущеннях, що значною мірою зменшують можливість їх практичного застосування).

Поняття економічного ефекту має фундаментальне значення і відображає його визначальну роль у розвитку та досягненні цілей суспільства. Під ефектом слід розуміти реальний абсолютний результат виробництва, ціннісне вираження продукту. Існує думка, що під ефектом економічної діяльності доцільно розглядати результат, який тією чи іншою мірою відповідає цілям, поставленим у сфері виробництва, розподілу, споживання, тобто в процесі відтворення [3].

Ефективність відображає кінцевий корисний ефект від використання засобів виробництва і живої праці, тобто віддачу сукупних вкладень. Отже, під ефективністю розуміють відношення ефекту до витрат. На думку І. М. Буздalова, «сутність ефективності полягає у досягненні сукупної економії живої і уречевленої праці за виробництва необхідних суспільству споживних вартостей. Будучи багатоплановою категорією, ефективність проявляється у різних аспектах, які тісно взаємодіють між собою, спільно характеризують не лише окремі сторони, але і всю сукупність економічних відносин» [4]. Більшість авторів зазначає, що термін «економічна ефективність виробництва» характеризує лише економічний результат діяльності, а «ефективність виробництва» – поняття більш ємне, яке містить і соціальний ефект від вкладених витрат [4].

Дослідженням встановлено, що еволюція категорії ефективності пов'язується із продуктивними силами і виробничими відносинами в суспільстві, а критерій визначається змістом основного економічного закону. Ефективність, відповідно до основного економічного закону, відображає зв'язок між використанням факторів виробництва й одержаними результатами, загальну зацікавленість у найбільш економічному використанні ресурсів у процесі розширеного суспільного відтворення для отримання найбільшої маси національного доходу і фонду відтворення робочої сили [5].

На основі узагальнення існуючих підходів до розуміння сутності ефективності нами

встановлено, що окремими науковцями вона пов'язується із результативністю. Вважаємо, що в умовах планової економіки з таким твердженням можна було б і погодитися, але в ринковому середовищі необхідно розглядати поняття ефективності з урахуванням ринкового механізму. На нашу думку, ринкова економіка диктує товаровиробникові специфічні умови, за яких аграрні відносини будуються на принципах законів вартості, пропозиції, конкуренції та всебічному врахуванні насамперед інтересів споживача, який диктує свої умови якості та кількості товару. Звідси, досягнення основної мети товаровиробника – одержання максимально можливого прибутку від діяльності тісно пов'язано перш за все із забезпеченням достатнього рівня ефективності виробничої діяльності, що у ринкових відносинах має забезпечувати розширене відтворення підприємства, за рахунок самофінансування, власних накопичень і прибутку.

Вважаємо, що в ринковому середовищі діяльність товаровиробників у аграрному секторі має бути спрямована, насамперед, на одержання прибутку через виробництво і реалізацію споживчих вартостей, які задовольняють своїми властивостями певні потреби людей або кожного індивідуума. При цьому споживча вартість, матеріалізована в ефекті, можлива і поза сферою виробничої діяльності (дар природи та ін.). До корисних ефектів можна віднести і заощаджений час, який сприятиме одержанню додаткових споживчих вартостей [6].

Підвищення ефективності аграрного виробництва – це не випадковий, а закономірний стійкий процес, що повторюється і причинно обумовлений, який діє об'єктивно. Слід зазначити, що чим розвиненіший аграрний сектор економіки країни, тим актуальнішим є підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, оскільки зростає потреба в забезпеченні економії не лише поточних, а й суспільних витрат. При цьому його метою стає задоволення потреб населення країни у продуктах харчування, а переробної промисловості – у сільськогосподарській сировині. За такого підходу пріоритет має належати не матеріальному, а соціальному результату, пов'язаному із підвищенням рівня життя не тільки сільського населення, але і суспільства в цілому.

У сукупності це дозволяє зробити висновок про те, що підвищення ефективності аграрного виробництва, також і суспільного, набуває рис економічного закону, який можна сформулювати як закон зростаючої ефективності виробництва. Це закон-тенденція, оскільки підвищенню ефективності суспільної праці часто перешкоджають протидіючі чинники. Відомо, що найвищий приріст ефективності аграрного виробництва досягається за інтенсивного типу розширеного відтворення, який характерний для сучасного етапу розвитку аграрної економіки провідних країн.

Зважаючи на це, заслуговує на увагу думка вчених, які доводять, якщо результатом виробничої діяльності є продукт, який не задовольняє певних вимог, насамперед суспільних, не відповідає встановленим параметрам і тому не затребуваний, одержаний результат не є ефективним, так само як не була ефективною і виробнича діяльність [7].

Однобічною є думка М. І. Бухалкова, який вважає, що у вільних ринкових відносинах, де діють закони попиту та пропозиції, основним критерієм ефективності економічної діяльності виробників і підприємств є максимізація можливого прибутку, одержання найбільшого сукупного доходу. Вважаємо, що за такого підходу до трактування ефективності діяльності підприємства не враховано ту обставину, що, по-перше, у ринкових умовах комерційний успіх одержують підприємства, які орієнтують результати виробничої діяльності на потреби кінцевих споживачів; по-друге, не враховуються постійні зміни та адаптація у часовому просторі підприємства, де часто орієнтація підприємства до прибутку ототожнюється з метою діяльності, що зумовлює загрозу банкрутства й ініціює дії за принципом «досягнення мети будь-якими засобами» [8].

Слушним є підхід К. Еклунда, який пропонує таке трактування ефективності: «... необхідні товари виробляються при необхідних ресурсах» [9]. Він зазначає, що виробництво ефективне за умови, коли вироблені товари і послуги відповідають запитам ринку.

Дещо звуженою є думка О.Ф. Савченка, який розглядає ефективність виробничої діяльності як функціонування матеріального виробництва, зорієнтованого на досягнення об'єктивної мети через здійснення основних виробничих функцій [10].

Зазначимо, що найбільш поширеною є думка вчених, які вбачають економічну ефективність в одержанні максимального результату з одиниці виробничого ресурсу. Так, О.А. Біттер, П.С. Березівський, В.С. Мельник, а також Н.Я. Коваленко, Н.А. Сафронов, С.А. Константинов виділяють дві складові ефективності виробництва: досягнення максимального ефекту (найбільш повне задоволення потреб членів суспільства за наявних ресурсів); мінімізації затрат, понесених під час виробництва (мінімізація затрат живої й уречевленої праці на одиницю продукції).

Оптимізаційний підхід до розуміння ефективності виробничої діяльності передбачає, що

ефективність означає використання всіх виробничих ресурсів за умови відсутності втрат з метою повного задоволення потреб чи бажань споживачів та суспільства в цілому. У цьому випадку основними чинниками ефективності є наявність або відсутність втрат, що характеризує не сутність досліджуваної категорії, а лише певні її характеристики.

Водночас існує думка, що ефективність – це лише можливість використати більш раціонально наявні виробничі ресурси з метою досягнення найвищого результату. Але при цьому жодний з економічних суб'єктів не може отримати додаткових вигод без того, щоб не завдати шкоди іншим суб'єктам. Тобто, якщо всі економічні суб'єкти досягають певного рівня ефективності, то підвищення його обов'язково зумовлює погіршення стану інших.

Висновки. Узагальнюючи існуючі підходи до визначення категорії ефективність можна зробити висновок, що економічна ефективність відображає кінцевий позитивний ефект від використання засобів виробництва і живої праці, віддачу сукупних вкладень. У сільсько-господарському виробництві – це одержання максимальної кількості продукції з кожного гектара землі, від кожної голови худоби за найменших затрат живої й уречевленої праці.

Практика функціонування сільськогосподарських товаровиробників у ринкових умовах доводить, що основною метою їх є підвищення ефективності виробничої діяльності, оскільки вона здійснюється в умовах обмеженості ресурсів, бажання забезпечити економію матеріально-технічних ресурсів та одержати високий кінцевий результат.

Отже, сутність ефективності виробництва полягає в досягненні виробничої мети із найменшими витратами засобів. Сутнісна визначеність ефективності виробництва відображає особливий аспект функціонування і розвитку виробничих відносин, які пов'язані з формуванням специфічних результатів і витрат суспільної праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Коренюк П. І. Еколого-економічна ефективність відтворювальної системи продовольчого комплексу: теорія, методика, практика: моногр. / П. І. Коренюк. – Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2005. – 355 с.
3. Буздалов И. Н. На тернистом пути научной «реабилитации» рыночной системы аграрных отношений. Избранные труды. / И. Н. Буздалов. – Т. 2. – М.: ВИАПИ им. А. А. Никонова: ЭРД, 2008. – 384 с.
4. Крисанов Д. Ф. Формування збалансованого аграрного ресурсного потенціалу і підвищення ефективності виробництва: доповідь на Дванадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 25–26 листопада 2010 р. / Д. Ф. Крисанов. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010. – 616 с.
5. Саблук П. Т. Основні напрями розвитку високоєфективного агропромислового виробництва в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – № 7. – С. 3–14.
6. Иванов В. А. Интенсификация сельскохозяйственного производства: проблемы повышения эффективности / В. А. Иванов. – М.: Наука, 1990. – 200 с.
7. Жигалин М. М. Проблемы формирования и экономического развития птицепродуктового подкомплекса (теория, методика, практика) / М. М. Жигалин. – М.: Высшая школа управления агропромышленного комплекса и агробизнеса, 1998. – 433 с.
8. Ивану Р. А. Справочник экономических показателей сельского хозяйства / Р. А. Ивану, М. М. Пантелейчук, И. В. Попович - К.: Урожай, 1988. – 216 с.

REFERENCES

1. Andriychuk V. G. Efektyvnist' dijal'nosti agrarnyh pidpriyemstv: teorija, metodyka, analiz: monogr. / V. G. Andriychuk. – K.: KNEU, 2005. – 292 s.
2. Korenjuk P. I. Ekologo-ekonomichna efektyvnist' vidtvorjuval'noi' systemy prodovol'chogo kompleksu: teorija, metodologija, praktika: monogr. / P. I. Korenjuk. – Dnipropetrovs'k: Dnipropetrovs'ka derzhavna finansova akademija, 2005. – 355 s.
3. Buzdalov I. N. Na ternistom puti nauchnoj «reabilitacii» rynochnoj systemy agrarnyh otnoshenij. Izbrannye trudy / I. N. Buzdalov. – T. 2. – M.: VI API im. A. A. Nikonova: JeRD, 2008. – 384 s.
4. Krysanov D. F. Formuvannja zbalansovanogo agrarnogo resursnogo potencijalu i pidvyshennja efektyvnosti vyrobnyctva: dopovid' na Dvanadcjatyh richnyh zborah Vseukr. kongresu vchenyh ekonomistiv-agrarnykh, 25–26 lystopada 2010 r. / D. F. Krysanov. – K.: NNC «Instytut agrarnoi' ekonomiky», 2010. – 616 s.
5. Sabluk P. T. Osnovni naprtjamy rozvytku vysokoefektyvnogo agropromyslovogo vyrobnyctva v Ukraini / P. T. Sabluk // Ekonomika APK. – 2002. – № 7. – S. 3–14.
6. Ivanov V. A. Intensifikacija sel'skhozjajstvennogo proizvodstva: problemy povyshenija jeffektivnosti / V. A. Ivanov. – M.: Nauka, 1990. – 200 s.
7. Zhigalin M. M. Problemy formirovanija i jekonomicheskogo razvitija pticeproduktovogo podkompleksa (teorija, metodika, praktika) / M. M. Zhigalin. – M.: Vysshaja shkola upravlennja agropromyshlennogo kompleksa i agrobiznesa, 1998. – 433 s.
8. Ivanu R. A. Spravochnik jekonomicheskikh pokazatelej sel'skogo hozjajstva / R. A. Ivanu, M. M. Pantelejchuk, I. V. Popovich - K.: Urozhaj, 1988. – 216 s.

Теоретические основы трактовки категории «эффективность»

В.А. Подгорный

В современных условиях развития конкуренции и ограниченности ресурсов первоочередной задачей любого предприятия является обеспечение эффективности его функционирования. В последние годы участились дискуссии известных ученых вокруг сущности категории эффективности как в целом, так и в сельскохозяйственном производстве в частности. Все их мысли по поводу раскрытия сути эффективности как экономической категории имеют соответствующее основание, но проблема в том, что они достаточно различаются между собой. В связи с этим, в Украине до сих пор нет четкой трактовки категории эффективности, а также определения ее показателей. Поэтому оценка результатов функционирования деятельности аграрных предприятий в современных рыночных условиях, на наш взгляд, имеет неполный, относительный характер. Именно такие вопросы поднимаются в этой статье.

Ключевые слова: эффективность, эффективное производство, экономическая категория «эффективность», экономический эффект.

Theory of interpretation of the economic category of efficiency

A. Pidhornyj

In modern conditions of the development of competition and lack of resources the main aim of any enterprise is to ensure its effective functioning. In recent years the topic of essence of the category of efficiency in general, and in agrarian production in particular, has been raised more often during the debates of the prominent scholars. Their views concerning the definition of efficiency as an economic category are based on adequate resources; however the problem is that they are very different. Consequently, an accurate interpretation of the category of efficiency and its indicators has not been proposed in Ukraine. In this respect, the evaluation of the results of functioning of agrarian enterprises in modern market conditions, in our opinion, is incomplete and relative in nature.

Various points of view on economic efficiency, its criteria and indicators are argued in economic literature, but the subject is still controversial. One of the main principles of economic management is to ensure that the process of achieving results in agrarian production should be correlated with the reduction of expenses per unit, and the high rate of compensation costs from its selling. In this regard, the essence of efficiency not only depicts the effect as a result of any action or production, but also shows if this effect is justified.

Efficiency of production as an economic category demonstrates the proficiency of objective economic principles and is reflected in the production results. Economic efficiency illustrates the final effect of human labor, means of production, as well as their contribution in cooperation.

Efficiency of production is a category of expanded reproduction that characterizes a level of achievement of the main goals, determined by reproduction. Most of the economists make a distinction between industrial-technological, industrial-economic, social-economic and environmental-economic efficiency. Economic efficiency is measured by a comparison of the final effect (result) and resources in use or expenses. This is due to the fact that the results can be related to expenses and the amount of the resources involved in the process of production.

The concept of economic efficiency has a fundamental significance and reflects its prominent role in the development of society and achievement of new goals. Notion of efficiency is seen as a real and absolute result of production, product value. There is an opinion, that efficiency of economic activity should be considered as a result referred to particular goals set in a sphere of production, division, consumption, i.e. in the process of reproduction.

Economic investigations have established that the evolution of category of efficiency are stipulated by industrial forces and productive relations in society, and its criteria are determined by the content of the main economic principles.

Summarizing the existing approaches to the definition of efficiency we can conclude that economic efficiency reflects the positive effect of the use of means of production and human labor, a feedback based on their mutual efforts. Efficiency in field of agrarian production is defined as obtaining the maximum amount of products per hectare of land, from each household animal unit at the lowest cost of human and actualized labor.

Therefore, the essence of efficiency of production lies in the achievement of the industrial goal at the lowest expenses. Notion of efficiency of production reflects a particular aspect of functioning and development of industrial relations which leads to specific results and expenses of social labor.

Keywords: efficiency, efficient production, economic category of efficiency, economic effect.

Надійшла 14.10.2015 р.